

A technológia hatása a könyvtárközi kölcsönzésre

Az új információs technológiák választás elé állítanak bennünket: vagy beillesztjük őket a régi rendszerbe és eljárásokba, vagy a könyvtár funkcióit igazítjuk az új technológiákhoz. Az elmúlt 15 évben többnyire az utóbbi változatot alkalmazták pl. a kölcsönzés és a katalógizálás esetében, aminek következtében a kölcsönzési és katalógizálási részlegek sok helyütt már alig emlékeztetnek a 15 év előttiekre. A könyvtárközi kölcsönzés területén a változások eddig kevésbé voltak szembetűnőek, mivel ma is jórészt a hagyományos eljárásokra épül. Érdemes azonban megvizsgálni, milyen hatást fog gyakorolni az új technológia a könyvtárközi kölcsönzés jelenlegi szervezetére.

A hagyományos könyvtárközi kölcsönzés

A tipikus könyvtári hierarchiában a könyvtárközi kölcsönzéssel foglalkozó szervezeti egység a referenz részleghez csatlakozik. Mindig is munkaigényes tevékenység volt, ezen nem változtatott az online információs rendszerek megjelenése sem. Bár a kérés napjainkban gyorsan jut el a kölcsönző könyvtárhoz, itt azonban meg kell állapítani, hogy a kért könyv állományban van-e, megtalálható-e a polcon s kölcsönözhető-e. Ezt követően följegyzik a kölcsönzést, megfelelően csomagolják, postázzák a kért anyagot. Egy tipikus egyetemi könyvtárban ez az eljárás legalább három részleget érint: a könyvtárközi kölcsönzést, a kölcsönzést és az expedíciót.

Úgyszintén sok időt emészthet fel a könyvtárközi kölcsönzési igényt továbbító könyvtárban az adatok ellenőrzése, annak megállapítása, hogy a kért könyv melyik könyvtárban található, majd a kérés továbbítása, és az ügyfél értesítése erről.

Nincs még 10 éve, hogy a nagykönyvtárak – tekintettel arra, hogy a könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatás drága (akkoriban kérezenként mintegy 8–10 dollárra becsülték) – térítést kezdtek felszámítani e szolgáltatásért. Az USA-ban jelenleg is sok könyvtár szolgáltatás térítés ellenében. Ezt a költséget a kölcsönvevő könyvtár vagy magára vállalja, vagy a felhasználóra terheli.

Az USA-ban a könyvtárközi kölcsönzés aránya az összes kölcsönzéshez viszonyítva csekély, sok egyetemi könyvtárban 3% alatt marad.

A könyvtárközi kölcsönzéssel kapcsolatos társadalmi kérdések

Napjainkban – amikor a legnagyobb könyvtárak sem tudnak önellátásra berendezkedni – nélkülözhetetlen a

forrásmegosztás a könyvtárak között. Az egész világon észlelhető infláció a könyvtárakat is sújtja, s ha a könyvtárak nem osztják meg erőforrásaikat, akkor csökkentik az ügyfelek rendelkezésére álló kurrens információk számát.

Bár az új technológiák könnyebbé tették a könyvtárközi kölcsönzést – a *forrásmegosztást* – a dokumentumok szállítása, továbbítása változatlan maradt. Bibliográfiai adatok millióihoz juthatunk hozzá igen gyorsan, és a könyvtári katalógusok gépre vitele is nagy mértékben segíteni fogja az információk beazonosítását. Bibliográfiai rendszerünk technológiája tehát messze megelőzte a dokumentumtovábbító rendszerek kapacitását. Az ellentmondást csak az *elektronikus publikációk* és a teljes szövegek tárolását lehetővé tevő *videolemezek* oldhatják meg.

Technológia és könyvtárközi kölcsönzés

Sokan úgy vélik, hogy az információs technológiák át fogják alakítani a könyvtár szerkezetét. A könyvtárközi kölcsönzés egyes funkciói megmaradnak, többségük azonban átkerül az állományfejlesztéshez, a referenz tevékenységhez, a gyarapításhoz, illetve a kölcsönzéshez.

Például az információkeresés jelenleg a referenz részleg feladata. Ha majd teljes szövegű cikkek állnak rendelkezésre online összeköttetésben, ezek kikeresése is a referenz részleg feladata lesz. Ez esetben tehát az ügyfél nem igényelné a könyvtárközi kölcsönzést, a referenz részleg látná el a ma még könyvtárközi kölcsönzési feladatot.

Az online információkeresés hasznosságát nagy mértékben fokozták a *dokumentumrendelő*, *dokumentumtovábbító rendszerek* (pl. a DIALOG rendszerhez tartozó *DIALORDER*). Ezekon keresztül a dokumentumok közvetlenül megrendelhetők az ellátótól, tekintet nélkül arra, hogy bibliográfiai adataik szerepelnek-e az online elérhető adatbázisokban vagy sem. A közvetlen rendeléssel a könyvtár jelentős időmegtakarítást érhet el.

Elektronikus kiadványok, elektronikus dokumentumtovábbítás

Az elektronikus publikációk helyettesíthetik a könyvtárközi kölcsönzést, költségessége azonban egyelőre gátat szab szélesebb körű használatának. Az angliai IRCS (International Research Communication System) becslése szerint 50 \$-ba fog kerülni egy órára elektronikus folyóiratának használata (lekérdezése), amerikai szakértők szerint egy cikk online elérési költsége legalább 5 \$ lesz. Ha folyóiratból nyomtatott példány nem készül, csak elektronikus formában lesz meg, akkor a felhasználónak minden egyes igénybevételért fizetnie kell. Ez a

gazdasági szerkezet nemcsak a felhasználókat sújtja, hanem a kiadókat is. Ez utóbbiak ugyanis kevesebb a haszna egy olyan rendszerből, amely a cikkek iránti keresletre épül, összevetve a teljes folyóiratért mint „csomagszolgáltatásért” várható bevétellel.

A teljes szöveg elektronikus továbbításának ma az egyik legfőbb hiányossága, hogy nem terjed ki a nem-szöveges információk, tehát pl. a fényképek, ábrák, hirdetések továbbítására.

Távmásolás

A dokumentumok továbbításának viszonylag régi módszere a távmásolás (*telefaxsimile*). A mai korszerű berendezésekkel egy percen belül továbbíthatunk egy oldalnyi információt. Napjainkban tehát egy könyvtár még aznap – pár órán belül – teljesíteni tudja a kért dokumentum beazonosítását és továbbítását. A kölcsönkérő könyvtár pedig aznap vagy másnap megkaphatja a szükséges dokumentumot.

Arra is lehetőség van, hogy ne egy másik távmásoló berendezéshez juttassuk el a cikket, hanem egy számítógépes fájlba, ahonnan a könyvtárak később előhívhatják az anyagot.

De a távmásolási technológiáknak is megvannak ma még a korlátai:

- számítógépes közvetítés hiányában a fogadó félnek rendelkeznie kell kompatibilis távmásoló berendezéssel (a legtöbb könyvtár az USA-ban még nem rendelkezik),
- inkább csak cikkek továbbítására alkalmas, teljes könyvszövegek ilyen módon való továbbítása – többek között – időigényessége miatt sem célszerű,
- nem kerülhető el a fénymásolás készítése, mivel a távmásoláshoz először – annak előkészítése céljából – mindenképpen fénymásolatot is kell készíteni.

Néhány kérdőjel

A könyvtárközi kölcsönzéssel és a dokumentumok továbbításával kapcsolatban felmerült több – soha meg nem válaszolt – kérdés. Az egyik az, hogy mennyire sürgős valójában a felhasználónak a bibliográfiai információ. A percek vagy másodpercek alatt információt továbbító rendszer ismeretében a felhasználó hajlamos azt válaszolni, hogy azonnal szüksége van rá. Még fontosabb kérdés, hogy magára a dokumentumra milyen gyorsan van szüksége a felhasználónak. Kevés kivételtől eltekintve a felhasználók tudnak várni. *Az információ hozzáférhetőségének gyorsasága* korántsem a szükségleteket tükrözi, hanem a rendelkezésre álló technológia függvénye. Kérdés azonban, hogy a befektetett többletköltséget és erőfeszítést megéri-e a gyorsaság? *A dokumentumok továbbítását a könyvtárak megszervezhetnék*

két szinten is: normális sebességgel (néhány nap) és gyorsan (azonnalitól a 24 óráig), és ezzel összhangban kétféle térítési díjjal, felszámolva ezáltal a „minden sürgős” szindrómát.

Videolemezek

A nyomtatott dokumentumok megőrzése tekintetében a videolemezek a mikroformátumok utódai, s egyben a kevésbé keresett tudományos folyóiratok publikációs formái is lehetnek. A videolemezen az információ analóg vagy digitális formában tárolható, mindkét esetben indexelhető és visszakereshető.

A videolemezekkel kapcsolatban is felmerülnek problémák. Feltételezhető, hogy a könyvtárak is fogyasztói lesznek majd a kereskedelmi forgalmú videolemezeknek. Az olyan szolgáltató központok, mint a DIALOG, ORBIT is fognak árusítani lemezeken tárolt információt, amelyekre a könyvtárak is előfizethetnek. Az információforrások széles skálája bonyolultabbá fogja tenni a könyvtár referenz funkcióit, a könyvtárközi kölcsönzés szerkezetét. A többféle rendszer létezése miatt a könyvtáraknak többféle berendezésre lesz szükségük, bonyolultabbá válik a szolgáltatások anyagi támogatása.

Számítógépi adatok, videolemezek

Mind a számítógépes fájllokból, mind a videolemezekről könnyen készíthető nyomtatott példány, amit az olvasó elvihet és később tanulmányozhat. A mágneses adathordozón és videolemezen tárolt információ másolása, kinyomtatása felveti a térítési díjak eddigi gyakorlatának felülvizsgálását. A szerzői jogvédelem szintén nem felel meg ma már annak a változásnak, amit a számítógép hozott magával az információk továbbítása terén.

Felmerül az a kérdés is, hogy a már ma is létező elektronikus kiadványok a könyvtárközi kölcsönzés megszüntetésére ösztönzik-e a könyvtárakat, és így az olvasók kénytelenek lesznek-e erre a drága folyóirathasználatra áttérni. Kérdés az is, hogy a szolgáltatásért a könyvtár fizessen-e, vagy pedig a felhasználó, s ha a felhasználónak kell fizetnie, vajon nem kíván-e közvetlenül hozzájutni az adatbázishoz, a könyvtár közreműködése nélkül. Ha igen, mi lesz a hagyományos könyvtár sorsa?

A videolemezek vagy a könyvtári állományból lesznek elérhetők vagy távhozzáférés útján, mint ma a bibliográfiai adatbázisok. Mindkét esetben megváltozik a könyvtárközi kölcsönzés funkciója.

A videolemezes információk igénybevételét erre a célra tervezett számítógép program kísérhetné figyelemmel, megkülönböztetve a szerzői jogvédelem alá és azon

kívül első igénybevételt, továbbá elkészítené a felhasználó személy vagy intézmény által fizetendő számlát.

A videolemez fájlok és a kapcsolódó berendezések alkalmasak a forrásmegosztásra. Ha például adott könyvtáraknak túl költséges egy teljes videolemez-berendezést vásárolni, akkor megoszthatnak egy forrás-fájlon, könyvtárként egy-egy terminálról használva azt.

Az új technológiák megjelenése megváltoztatta azt a helyzetet, hogy az olvasó (a fénymásolás kivételével) a könyvtárban szabadon hozzáférhet a dokumentumokhoz anélkül, hogy ez jogi vagy gazdasági problémát vetne föl. Az új technológiák új és ijesztő lehetőségeket is felvetnek. Így pl. ha számítógéppel számláltatni lehet azt, hogy a géppel-olvasható adatbázisból hány oldalt nyomtatnak ki, azt is meg lehet számláltatni vele, hogy hány oldalt jelenítettek meg képernyőn, és lehet eszerint is a számlázási rendszert kialakítani.

Az információelemző központok

A bibliográfiai információs rendszerek lényegében megoldották a releváns forrásdokumentumok visszakereshetőségét. Ezek a rendszerek azonban tehetetlennek bizonyultak a jelentéktelen információk áradatával szemben. Az információ-tömeg feletti uralom egyik – világ-szerte egyre gyakrabban alkalmazott – módszere a *faktográfiai*, vagyis az adatinformációs rendszerek alkalmazása, amelyeket az információelemző központok hoznak létre.

A hagyományos információs központok tevékenységüket arra korlátozzák, hogy egy kérdésre az összes releváns dokumentumot visszakeressék, értékére és használhatóságára való tekintet nélkül, tehát a dokumentumokban található információk értékelése nélkül. Jóllehet a tudományos információ hasznosítását megnehezítő egyik legfontosabb tényező (és ezzel a lengyel szakirodalom is alig foglalkozik), hogy a dokumentumokban sok a lényegtelen, redundáns, sőt dezorientáló információ. (Az amerikai szakirodalom információ-szennyeződésként nevezi, ha a lényegi információhoz nem helytálló, nem aktuális információk csapódnak.)

Az információelemző központok kialakulása

G. T. Artamonov és V. M. Čistakov [1] megállapították, hogy az információs-ökológiai egyensúly megbomlásának természetes következménye az információelemző központok kialakulása. A nyugati szakirodalomban az információelemző központ fogalma váltakozva fordul elő az információkonszolidáló központ fogalmával. T. Saracevic és J. B. Wood [2] így definiálta a konszolidált információ fogalmát: speciálisan kiválasztott, elemzett,

A könyvtárközi kölcsönzés jövője

Az új technológiák következtében a könyvtárközi kölcsönzés mint önálló könyvtári részleg megszűnik, funkcióit más részlegek veszik át. Az itt dolgozó szakemberek gyakorlatára és tapasztalataira azonban változatlanul szükség lesz. Az információs rendszerek egyre komplexebbek, s az olvasónak szüksége van arra, hogy eligazítsák a rendelkezésre álló források között. Ebben pedig a könyvtárközi kölcsönzési szakemberek autentikusak.

MARTIN, S. K.: *The impact of technology on interlibrary lending = Interlending and Document Supply*, 12. köt. 2. sz. 1984. p. 47–51./

(Fazekas Zsuzsa)

verifikált és feldolgozott ismeret (public knowledge), amely fontos szerepet játszik az információt használók számára döntéseik előkészítésében, ugyanakkor eredeti, szétszórt formájában nem használható.

Az információelemző központok meghatározása

Az információelemző központok jellegét először a Weinberg jelentésben H. M. Weisman [3] fogalmazta meg. Az Egyesült Államokban 1962-ben, egy elnöki tanácsadó bizottság foglalkozott a tudományos információ helyzetével és ajánlásokat tett a fejlesztésre. Az A. M. Weinberg vezette bizottság 1963-ban publikált jelentése szakinformációs központokról beszél.

Maga az információelemző központ elnevezés G. S. Simpsontól (1964, USA) származik és a szakirodalomban gyorsan elterjedt. (Angolul: information analysis center, németül: Wissensbewertungsstelle, oroszul: centr analiza informacii, franciául: centre d'analyse de l'information.)

Az információelemző központ jellegét tekintve nem új intézmény. Előzményei – a tudomány történelmi fejlődése során – a mindenkor kulturális és tudományos központok, akár az ókori szentélyek és csillagászati obszervatóriumok, vagy a középkori kolostorok, majd az egyetemek.

Az információelemző központnak kulcsszerepet kell betöltenie az ország tudományos információs rendszerében, szervezettel a tudományos kutató intézmények része kell, hogy legyen, munkatársai pedig a tudomány, illetve a technika megfelelő szakterületének magas képzettségű szakemberei kell, hogy legyenek.